

Anàlisi dels grafitis de les Coves del Drac (Manacor, Mallorca)

Antoni PASQUAL¹ i Maria Esperança NICOLAU¹

¹ Associació d'Amics del Museu d'Història de Manacor. Email: antonipasqual@hotmail.com

Abstract

The people who during the last centuries have entered the Coves del Drac have wanted to leave their mark in the form of graffiti on the speleothems and cave walls. This fact shows us that a new interest arises on the visitors, which from this moment stop entering the caves due to necessity (shelter, water supply, etc) and go to enjoy a new and magical underground space. Three main circumstances propitiated that, at the end of 19th century, the popularity of Coves del Drac becomes remarkably increased. On the one hand, the loss of three visitors in 1878 must be highlighted together with, on the other hand, the subsequent generalization of the guided visits to the cavern; finally is worth to mention the great impulse entailed by the explorations of the French speleologist Édouard-Alfred Martel in 1896, that supposed a notable expansion of the cave sectors accessible to travelers and tourists. The transcription of more than a thousand graffiti allows us to analyze different aspects of visitors, whether personal references –such as names, professions, origins–, impressions, date of visits, drawings, etc. Most of the analyzed graffiti are located in chambers that are currently outside the tourist route, one of them especially and directly related to the episode of the loss of visitors occurred in 1878. Two speleothems with their own names –*Columnes dels Noms* (Columns of the Names) and *Descans dels Extraviats* (Rest Place of Lost Visitors)–, lodge more than 700 graffiti. Among them we found signatures of doctors, aeronauts, military, clergymen, officials, as well as infinity of anonymous people of which we only know the name.

Resumen

Las personas que durante los últimos siglos se han adentrado en las Coves del Drac han querido dejar su impronta en forma de grafiti en los espeleotemas de la cavidad, hecho que nos demuestra que surge un nuevo interés por parte de los visitantes, que a partir de este momento dejan de entrar a las cuevas por necesidad (refugio, abastecimiento de agua, etc) y pasan a disfrutar de un nuevo y mágico espacio bajo tierra. Tres hechos propiciaron que, a finales del siglo XIX, la popularidad de las Coves del Drac aumentara notablemente. Por un lado el extravío de tres expedicionarios en 1878, por otro lado el inicio de las visitas guiadas a la cavidad, y finalmente el gran impulso que supuso la ampliación de la zona visitable gracias a las exploraciones del espeleólogo francés Édouard-Alfred Martel en 1896. La transcripción de mas de un millar de grafitis localizados nos permite analizar diferentes aspectos de los visitantes, ya sean referencias personales –como nombres, profesiones, procedencias–, impresiones, fecha de la visita, dibujos, etc. La mayor parte de los grafitis encontrados se sitúan en unas zonas que actualmente se encuentran fuera del recorrido turístico, una de ellas especialmente y directamente relacionada con el episodio del extravío de 1878. Dos formaciones, con nombre propio, las *Columnes dels Noms* y el *Descans dels Extraviats* albergan más de 700 grafitis. Entre ellos encontramos firmas de médicos, aeronautas, militares, clérigos, funcionarios, así como una infinidad de personas anónimas de las que sólo conocemos el nombre.

Pasqual, A. i Nicolau, M. E. (2018): Anàlisi dels grafitis de les Coves del Drac (Manacor, Mallorca). Papers Soc. Espeleo. Balear, 1: 223-236. ISSN 2605-3144. © Societat Espeleològica Balear. Rebut: 10 maig 2019; Revisat: 28 juliol 2019; Acceptat: 31 juliol 2019. Publicat online: 12 agost 2019.

Introducció

L'any 1702, un prevere deixà testimoni del seu pas per les Coves del Drac, en forma de grafit. Aquesta empremta, deixada a una de les parets de la cavitat per un home de lletres de principis del segle XVIII, representa un canvi de visió dels visitants envers aquesta cavitat. De llavors ençà les coves deixen d'èsser un simple lloc de refugi, amagatall o abastiment d'aigua, com ho havien estat des de l'antigor, i es converteixen en indret on hom acudeix per descobrir un món sota terra: immens, desconegut i fantàstic. Amb l'arribada de la Il·lustració en primer lloc i del Romanticisme uns anys després, canvien els interessos envers la natura, i en conseqüència envers les coves. Aquestes passen a ésser un indret més per visitar, estudiar i, perquè no, gaudir-ne. Tot això potenciat per l'aparició de grups amb interès científic.

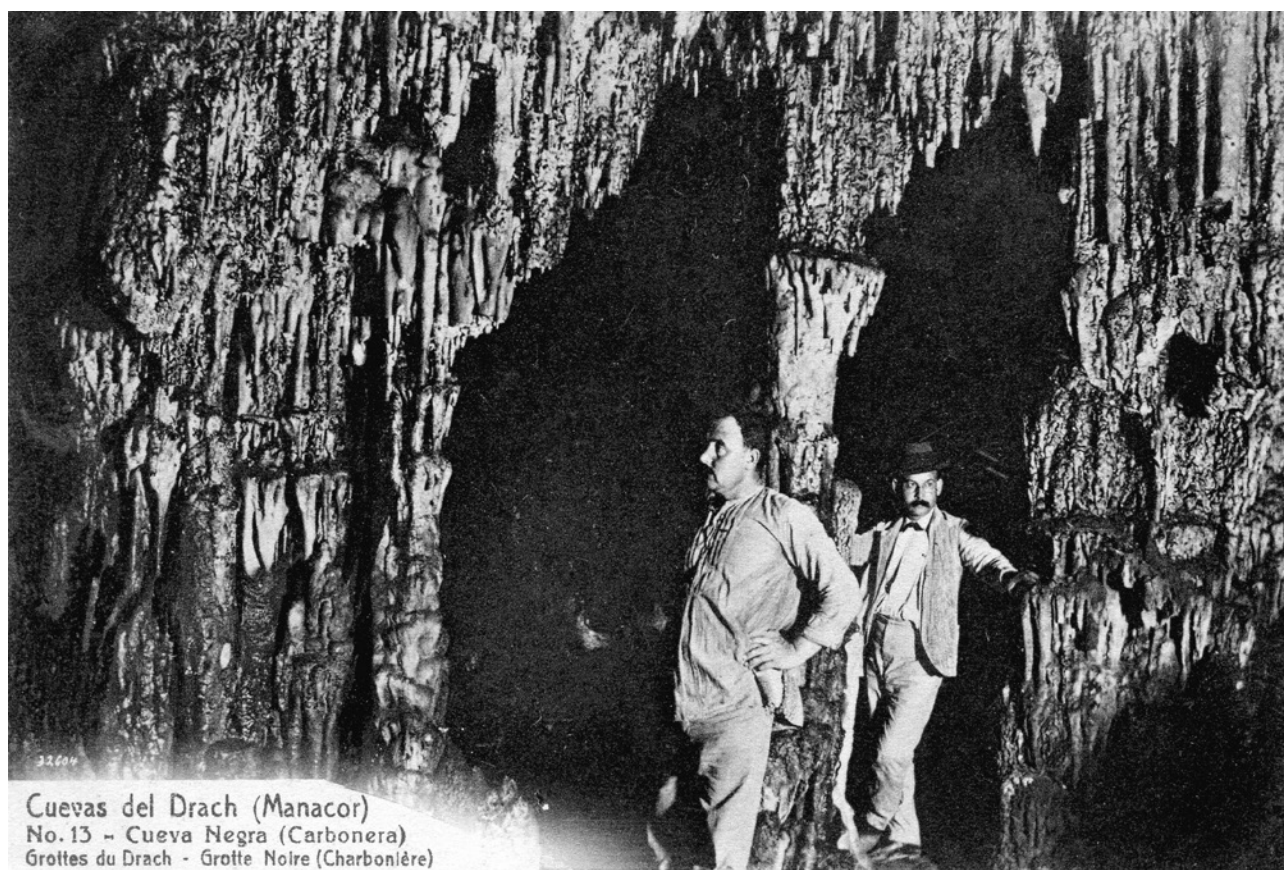

Figura 1: Postal que mostra una visita al sector conegut com la *cova Negra*, corresponent a les primeres dècades del segle XX.
 Figure 1: Postcard showing a visit to the sector known as *Cova Negra*, corresponding to the first decades of the 20th century.

Durant la segona meitat del segle XIX, diferents personatges de renom a tot Europa viatjaren a les Balears, a la recerca de l'exotisme i el gaudi de la natura i el paisatge. En aquest "tour" un lloc ineludible eren les coves, especialment les d'Artà i les del Drac (GINÉS & GINÉS, 2018), tal com posen de manifest els seus llibres de viatge. Així ens deixaren descripcions tant precises i precioses com les que podem trobar al "Die Balearen" de l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria (HABSBURG-LOTHRINGEN, 1869-1891), o a l'obra de Gaston Vuillier "Les îles oubliées" (VUILLIER, 1893). Però no foren només els intel·lectuals els que visitaren les cavitats mallorquines. Aquestes també despertaren la curiositat d'associacions esportives com l'Associació d'Excursions Catalana, el Club Alpin Français, la Sociedad Velocipedista Catalana, etc.

Gràcies a diferents factors que afavoriren la presència de viatgers a Manacor a partir de la darrereria de la dècada dels anys 70 del segle XIX, es produí un increment significatiu de visites a les Coves del Drac. D'ells resaltam un servei de diligència entre Palma i Manacor (des de 1843), l'obertura de la Fonda Femenias a Manacor (1872), l'arribada del tren (1879), l'aixecament del primer plànol topogràfic de la cavitat, obra del militar i entomòleg Friedrich Will per encàrrec de l'Arxiduc (WILL, 1880), l'obertura de la Fonda Felip a Porto Cristo (1889), el servei regular de vapors des de Porto Cristo i Portocolom cap al sud de França (1889), la publicació de l'obra de l'Arxiduc Lluís Salvador, "Die Balearen in Wort und Bild geschildert", així com també l'oferta de guiatge a l'interior de la cavitat (Figura 1).

Fou de la mà de l'Arxiduc que vengué a Mallorca l'espeleòleg francès Édouard-Alfred Martel, acompanyat del seu compatriota Louis Armand (MARTEL, 1896). Tot i que popularment s'ha atribuït el descobriment de les coves a aquest personatge, cal tenir en compte que el que va fer ell fou explorar un nou sector de les cavitats. Realment el que va descobrir i explorar fou el *llac Miramar* i la *cova dels Francesos* (GINÉS & GINÉS, 2018). Com ja hem posat de manifest, les coves foren freqüentades des de l'antiguitat.

Realitzant aquest treball hem localitzat grafitis no només a les sales que es visiten turísticament a l'actualitat, sinó també als sectors coneguts com la *cova Negra* i, sobretot, a la *cova Blanca*.

Els grafitos

Els motius que fan que una persona deixi un grafito poden ésser diversos. Evidentment la motivació primera serà la de reafirmar-se a un mateix el fet d'ésser en un lloc i en un instant concrets. Però també podem suposar que intenta deixar constància de la seva presència, impressions, etc. per a les persones que el descobriren després, i així trobam des de noms, fins a procedències, professions, aficions, etc.

Hem esmentat que hi ha un grafito de 1702, però no és fins a la segona meitat del segle XIX, que els visitants començaren a deixar, sistemàticament, els seus escrits, especialment en alguns indrets molt concrets de la cavitat, arribant fins a una data tan avançada com 1934.

Abans de veure on s'ubiquen els grafitos dins la cavitat hem d'esmentar que són diferents els suports que usaren els autors per plasmar la seva deixa (Figura 2); com és de suposar, el tant per cent més elevat correspon a aquells deixats a la superfície d'elements naturals de la cova (columnes, colades, sostre, estalactites, etc.), però també en trobam a rajoles referencials, bancs d'obra, maresos, etc.

Per a la realització dels grafitos, s'empraren diferents tècniques, depenent tant de l'època en que foren plasmats com el suport on foren deixats. Així els més antics es feren incisos o amb un carbó; segurament aprofitant les restes de carbonets que obtenien de les torxes que empraven per fer-se llum, ja que aquesta era la manera més fàcil de deixar empremta. A més cal afegir que hi ha certs grafitos incisos que es realitzaren a blocs tous, quasi sempre d'origen d'esfondrament, que són accessibles al visitant. També n'apareixen a sostres de textura arenosa on la galeria o sala no té massa alçada. En els dos casos, l'autor realitzà fàcilment la grafia incisa amb els mateixos dits i, si no hi arribava, amb un bastó o gaiato. Més endavant, cap a mitjan segle XIX es començaren a realitzar amb llapis, i fins i tot amb tinta. La utilització del llapis permeté que la factura d'algun dels escrits fos molt fina, fins i tot cal·ligràfica.

Aquestes diferents tècniques fan que puguem trobar des de grafitos perfectament conservats a d'altres que amb el pas del temps s'han cobert amb concreció càlcica, o són intel·ligibles per haver estat tocats per altres visitants.

La presència de grafitos a la cavitat no es dona només ran dels camins que recorren, actualment, bona part de la seva extensió, sinó que també n'hem trobat un nombre considerable fora d'aquests. En aquest sentit podríem explicar la localització d'algun grafito dels primers exploradors, que no seguien cap itinerari clarament marcat.

Figura 2: Les tasques de transcripció dels grafitos s'han centrat al sector anomenat la cova Blanca (Foto: M.À. Gual).
Figure 2: The tasks of transcribing the graffiti have focused on the sector called Cova Blanca (Photo: M.À. Gual).

Figura 3: A la imatge s'aprecia l'elevada concentració de graffits que es troben a les *Columnes dels Noms*, corresponent a la localització 8 de la Figura 7 (Foto: M.A. Gual).
Figure 3: The image shows the high concentration of graffiti found in the site known as *Columnes dels Noms*, corresponding to location 8 in Figure 7 (Photo: M.A. Gual).

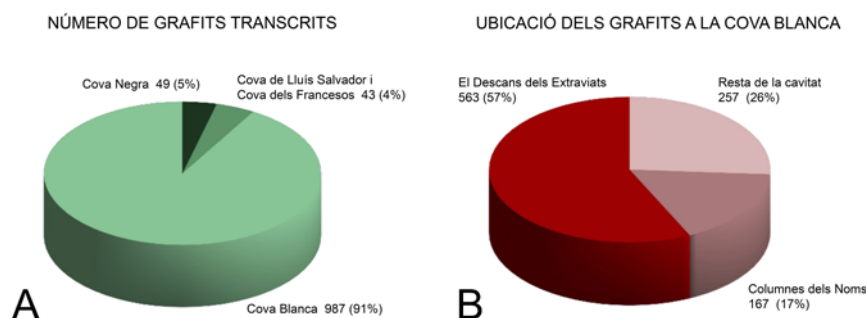

Figura 4: Distribució espacial del total de grafitis transcrits a les diferents sales de les Coves del Drac.
A: Es fa evident que el sector on es deixaren el major nombre de grafitis és la *cova Blanca*.
B: Dos indrets situats fora del recorregut turístic acumulen la majoria de grafitis analitzats.
 Figure 4: Spatial distribution of the transcribed graffiti from the different chambers of Coves del Drac.
A: It is clear that the place with the largest number of graffiti is the sector known as *Cova Blanca*.
B: Two places located outside the tourist route accumulate the majority of analyzed graffiti.

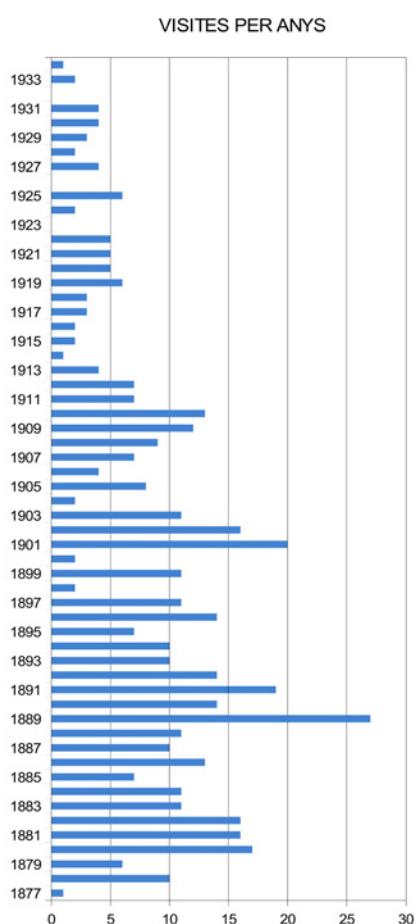

Figura 5: Les primeres visites sistemàtiques, al manco a les que la gent deixava grafitis, s'inicien a partir de l'any 1877 i arriben al 1934.
 Figure 5: The first systematic visits, at least those where people left graffiti, began as of 1877 and arrive until 1934.

Hem georeferenciat els grafitis emprant la toponímia que apareix a les primeres topografies de la cavitat, com per exemple la de WILL (1880) o la de MARTEL (1896). Està molt clar que hi ha tota una sèrie de llocs en els que durant les visites els guies aturaven per donar les seves explicacions. Dos d'aquests punts –localitzats a la *cova Blanca*– eren les *Columnes dels Noms* (Figura 3), a les proximitats del *saló Reial*, i la formació ubicada a la *cova dels Catalans*, coneguda com el *Descans dels Extraviats*.

Una altra dada interessant que podem extreure de l'anàlisi

dels grafitis és la que ens permet conèixer la procedència dels visitants, ja que en molts casos la deixaren anotada. Així veim que hi ha un clar predomini de visitants no només de Manacor, sinó de la resta de Balears i Catalunya. Trobam visitants d' Alaró, Algaida, Binissalem, Bunyola, Deià, Esporles, Inca, Maó, Palma, Petra, sa Pobla, Pollença, Porreres, Santa Eugènia i Selva. Els del Principat procedeixen de Banyoles, Barcelona, Breda, Caldes de Montbui, Cervera, Cruïlles, Esplugues, Gelida, Girona, Granollers, Horta, Igualada, Montornès, Pineda, Rodes, Sabadell, Sarrià de Barcelona, Terrassa, Tortosa, Vic i Viladrau. Pel que fa als visitants de la resta d'Espanya, en trobam d'Astúries, Bilbao, Córdova, Corunya, Terol, País Valencià i Vigo. Quan a la resta del món trobam inscripcions de gent procedent d'Arlès, Berlín, Buenos Aires, Finlàndia, Lille, Montpellier, París, Puerto Rico, Sette, Síria i Venècia.

A partir de la comptabilització i de l'anàlisi dels grafitis s'han pogut elaborar una sèrie de gràfiques (Figures 4, 5 i 6) que ens mostren diferents paràmetres de caire espacial i temporal. Hem de tenir en compte, però, que no tots els grafitis ens informen de la data i per tant en algunes gràfiques no es veuran reflectits la totalitat dels grafitis recollits.

Anàlisi dels grafitis

D'entre els més d'un milenar de grafitis recollits, n'hi ha tota una sèrie que destaquen ja sigui per la peculiaritat dels personatges que els deixaren com per l'interès que pot suscitar el grafit en sí. És per aquest motiu que s'ha fet una tria dels que ens han resultat més interessants. En aquesta publicació apareixen transcrits en cursiva i van acompanyats d'un número, entre parèntesi, que ens permet ubicar-los sobre la cartografia (Figura 7).

Els grafitis més antics de la recerca

Com hem vist, no tots els grafitis aporten la data en què els seus autors visitaren la cavitat. Dels que sí duen aquesta informació, és a la *cova Blanca* on hem localitzat els de més antiga factura. A una galeria inclinada a un dels laterals de la formació coneguda com el *Descans dels Extraviats*, en el punt on el rost de baixada obliga a aferrar-se a una corda si hom pretén descendir, trobam un conjunt de grafitis incisos en el sostre de textura arenosa. Tot apunta, que els autors deixaren allà el seu testimoni, per demostrar a la gent que els llegís posteriorment que algú havia accedit fins a tal punt. Majoritàriament són d'exploradors illencs de la primera meitat del segle XIX, però destaca per la seva antigor, un del principi del segle XVIII.

A les darreries del segle XVII i principis del segle XVIII hi visqué a Manacor el prevere Miquel Servera Riera, fill de Miquel i Joana, del que tenim constància gràcies a diferents fonts arxivístiques consultades. Amb seguretat, aquest eclesiàstic, vinculat a la parròquia de Manacor, on era un dels beneficiats, així com posseïdor de diversos càrrecs als darrers anys de la seva vida –com bosser, baciner de les Ànimes, custos, dipositari i també arxiver– fou qui deixà la seva empremta en aquest indret el diumenge dia 17 de setembre de 1702 (Figura 8).

Michel \ Servera pre a 17 7bre 1702 (1)

Gràcies al seu darrer testament, dictat al notari Antoni Gelabert Artigues, amb data 16 de gener de l'any 1707, sabem que tenia la seva casa al carrer dels Tonedors, actualment de la Soledat, casa que amb anterioritat havia estat del també prevere Antoni Avellana. També deixà constància que el seu hereu universal havia d'esser el seu germà Gabriel Servera, que a l'any corrent ocupava el càrrec de síndic i clavarí. Elegí sepultura en el vas de la capella de santa Anna de l'església parroquial de Manacor, sepultura destinada als preveres. Morí el 23 de gener de 1707.

Al mateix sector de la cavitat, concretament al *saló Reial*, es deixa llegir de forma molt difícil en el sòtil de la gran cúpula, a uns tres metres d'alçada, una data amb autoria il·legible deixada el dissabte 17 d'agost de 1715.

Un fet rellevant

Les Coves del Drac sempre han exercit una poderosa fascinació a la gent que s'hi ha endinsat. Queden també dins les ombres de la cavitat històries plenes de penúria i sofriment. Diferents autors, entre ells, Francesc X. Tobella i Argila (TOBELLA, 1882), l'Arxiduc Lluís Salvador (1884), GAY & CHAMPSAUR (1885), VUILLIER (1888, 1893), Santiago Rusiñol (Desde una Isla. Más cuevas. La Vanguardia, 18 abril 1893), UNAMUNO (1922), Mn. Joan Mascaró Nadal (MASCARÓ, 1931), etc., escamparen l'anècdota entre els lectors dels seus relats, d'un succés que hagués pogut acabar en tragèdia, ocorregut dia 11 d'abril de 1878. En aquella data dos catalans, el senyor Salvador Riu i Font i el seu nebot Josep Llorens i Riu, i l'acompanyant local, D. Joan Jaume Ballester (1850-1937) es perderen dins les sales fosques de la cavitat unes 16 hores, fins que foren auxiliats pel propietari de la fonda on s'hostejaven i altres veïns de Manacor. El relat d'aquesta aventura, amb final feliç, juntament amb les pomposes descripcions que en feren els autors sobre la cavitat, convertiren les Coves del Drac en un lloc de gran interès. Després d'aquesta feta, molts de catalans, gent del sud de França, italians, alemanys, que s'engrescaren a iniciar un llarg viatge a Mallorca, sempre guardaven un dia destinat a la visita de les coves.

Dos anys més tard, a conseqüència del lleu sinistre, la sala de la *cova Blanca* on localitzaren els exhausts expedicionaris ja era coneguda com la *cova dels Extraviats* (WILL, 1880) o la *cova dels Catalans*, i la destacada columna calcàrea que allà s'hi troba –on els retuts deixaren al peu de l'espeleotema el famós grafit “*Ja no hi ha esperança*”– com el *Descans dels Extraviats* (TOBELLA, 1882). Tenint en compte que en aquests moments no s'havia descobert el *llac Miramar*, que copsà amb escreix, de llavors ençà, l'atenció dels visitants, aquest punt es convertí en un dels atractius forts de la visita. A l'indret els guies oficials de la cavitat contaven als visitants la història dels desvalguts catalans.

Dos testimonis insignes que recolliren “in situ” informació del succés, de boca del guia foren Gaston Vuillier, l'any 1888 i Miguel de Unamuno el 1916.

Una prova més de la importància que es donava a aquest indret és que fins i tot desset anys després, el dilluns 20 de maig de 1895, el diari La Almudaina es fa ressò de l'estrena a Palma d'una obreta còmica que narra el succés:

Bastante concurrencia asistió ayer y anteayer al Teatro-Circo Balear con motivo de estrenarse un juguete cómico en dos actos titulado En las Cuevas del Drac, original de un joven escritor de esta capital que

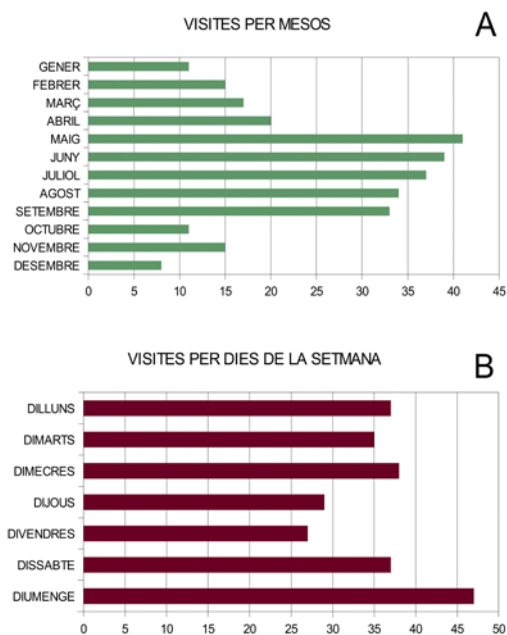

Figura 6: Algunes dades sobre la distribució temporal dels graffits. **A:** Afluència de visites per mesos. Es nota un increment de visites els mesos estivals. **B:** Tot i que es visiten les coves qualsevol dia de la setmana, hi ha un predomini del diumenge.

Figure 6: Some data on the temporal distribution of the graffiti. **A:** Amount of visits per months; a clear increase during the summer season is observed. **B:** Although the caves are visited any day of the week, there are a larger number of visits on Sunday.

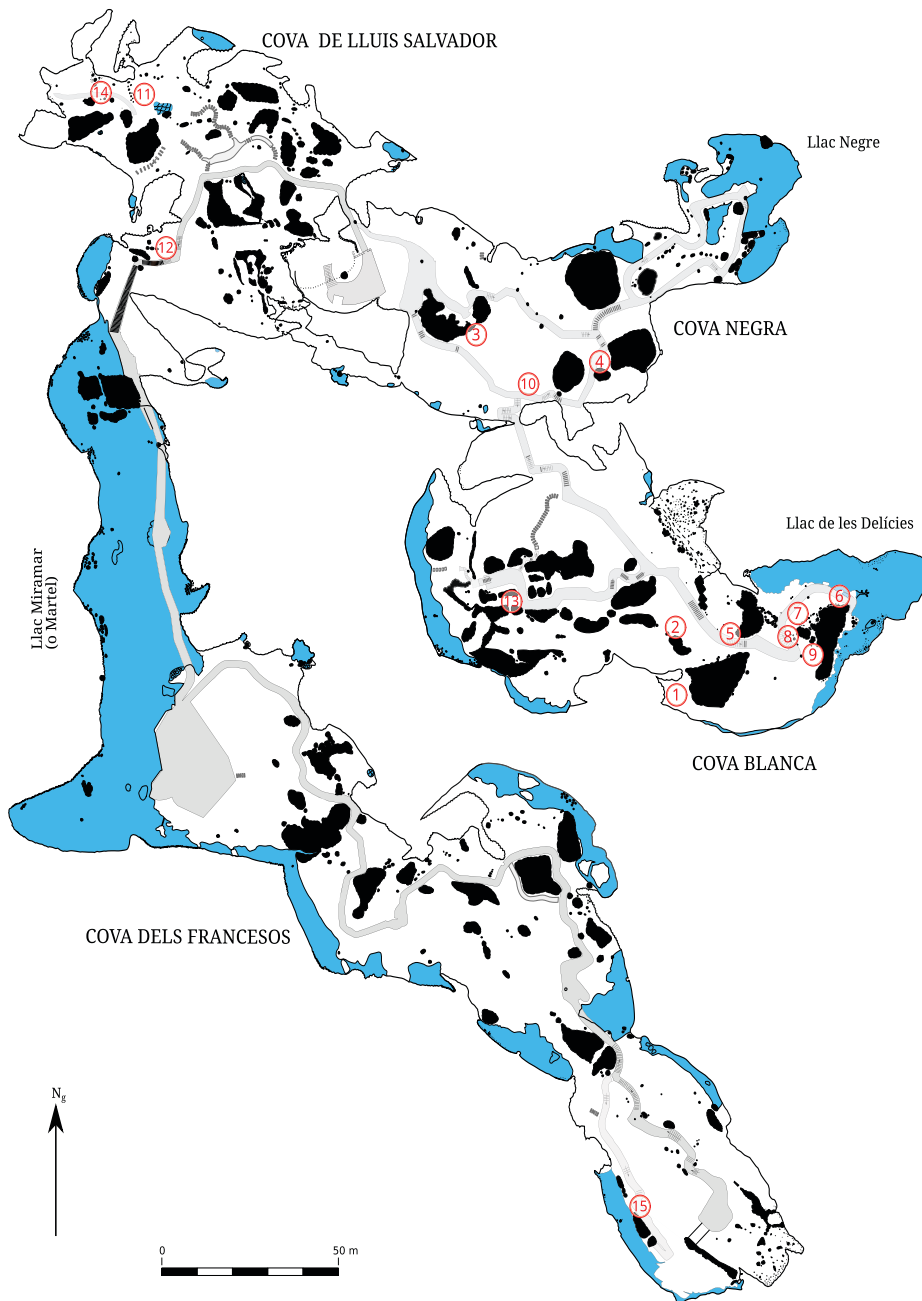

Figura 7: Topografia de les sales terrestres de les Coves del Drac amb la situació dels grafits analitzats (Base topogràfica SEB - Societat Espeleològica Balear).
 Figure 7: Topographic survey of the air-filled chambers of Coves del Drac with the situation of the analyzed graffiti (Topographic base SEB - Societat Espeleològica Balear).

resultó ser Don Arturo Melero. La obra està dialogada con naturalidad, en vastante chiste y el argumento desarrollado y concebido dentro de los cánones del género. En una palabra, la obra fué bien acogida por el público, que la aplaudió llamando varias veces á escena al autor que se presentó juntamente con los artistas que tomaron parte en ella y el señor Palmerola, autor de la decoración que representa la Cueva de los Catalanes (La Almudaina, 20 de maig de 1895).

Cal esmentar que en el *Descans dels Extraviats* hem pogut transcriure 563 grafits, que corresponen a un 52,18% del total dels transcrits a tota la cavitat. Dins aquest extens recull no hi consta el mencionat grafit “Ja no hi ha esperança” que com hem vist fou deixat pels catalans a la base de la formació. Nosaltres no dubtam de la seva existència, però ara roman esborrat o intel·ligible als nostres ulls, igual que molts altres que s’han convertit en una taca negra sobre l’estalagmita. A més, per reafirmar que aquest grafit degué existir, cal referir la resposta que donà un altre visitant de la cova, quan escrigué:

Jose Hervas 1883. Quien en Dios cree nunca debe desesperar (2).

Descartam que sigui el famós grafit, abans esmentat, un que resa *No hay esperanza (2)*, localitzat a uns tres metres

d’alçada i escrit amb llapis al mateix espeleotema (Figura 9). Un element més que ens fa descartar-lo com a autèntic, i que l’interpretem com una simple befa, és que al seu costat n’hi ha un altre que diu *Tenemos hambre y sed (2)*.

En el frontal de la formació, a la zona més accessible trobam el grafit *LLORENS (2)* realitzat en carbonet que atribuïm a Josep Llorens i Riu, el qual hauria pogut deixar en aquella accidentada visita (Figura 10A). A poca distància trobam un altre grafit, aquesta vegada si, amb el nom i llinatges del personatge *JOSEPH LLORENS Y RIU (2)* realitzat amb llapis, que sembla deixà en una segona visita documentada (TOBELLA, 1882) dos anys més tard, quan la cova ja era visitada amb guies professionals (Figura 10B). Si comparem els dos grafits podem veure com en el segon ja l’hauria realitzat d’una manera més tranquil·la i elaborada, sense témer per la seva vida.

Tal era l’interès d’aquests personatges per les coves, que també trobam els grafits dels seus noms a les Coves d’Artà, i amb la data 1878 (GARAU, 2005).

Grafitis figuratius

Aquest és un dels grups més destacats a analitzar, ja que normalment els grafitis que es troben a l'interior de les cavitats són textos. En aquest conjunt de grafitis, podem distingir dos tipus: els que representen d'una manera més o manco realista personatges humans i uns altres que representen animals i objectes de manera molt esquemàtica. En alguns casos venen acompanyats de text.

Pel que fa al primer grup, el que representa personatges humans, cal destacar-ne uns quants que podem qualificar de veritables retrats (Figura 11), com és el cas d'un que bé podria representar l'Arxiduc, tenint en compte la semblança amb els retrats que es conserven del personatge; o el d'un rei, que tot i que no és identificable, sí que està treballat amb molta cura i detall. N'hi ha d'altres que són molt esquemàtics, pràcticament línies simples que únicament defineixen un rostre, sense donar cap característica concreta que ens pugui ajudar a identificar el personatge. Tot i això al costat del possible retrat de l'Arxiduc hi ha un personatge, vestit a l'antiga usança, que porta la inscripció *Antigor* al seu costat.

Quan al segon grup, els animals i objectes, es troben sempre en relació amb la inscripció que els acompanya, com el gall de la penya Gall, una ocarina o el globus del capità Budoy (Figura 12).

Grups familiars

D'entre els més d'un milenar de grafitis analitzats hi ha un cert nombre que pertany a grups familiars, dada que coneixem bé perquè ens ho indica el propi grafiti, o bé perquè en la relació de noms que hi apareixen es van repetint els mateixos llinatges, així doncs; podem afirmar que la visita al món desconegut i fantàstic de les coves devia ésser una excursió que es realitzava en família.

Juan Fco. Jimenez y Sra.
Julio 23 1918 (6)

José Pujadas y señora
dia 8 Marzo 1901 (8)

Matilde Galan
14 de setiembre 1879

Juan Ballester y familia
31 Julio 1909 (7)

BUSUTIL Y FAMILIA
4-4-920 (8)

Julian Galan
Maria Galan
Rafaella Novoa
dia 14 (9)

Rodriguez Mesa y señora
15/2/1910 (8)

Emilio Ysern
Margarita P. de Ysern
Setiembre 12/87 (8)

Miguel Fullana y Familia
30-6-1909 (2)

30-6-1909
M. Fullana y Familia (2)

José Feliu
Joaquin Feliu
28 agosto 1896 (5)

BRUNY Y FAMILIA (10)

28 Abril 1885
Rafael Ros y Esposa (11)

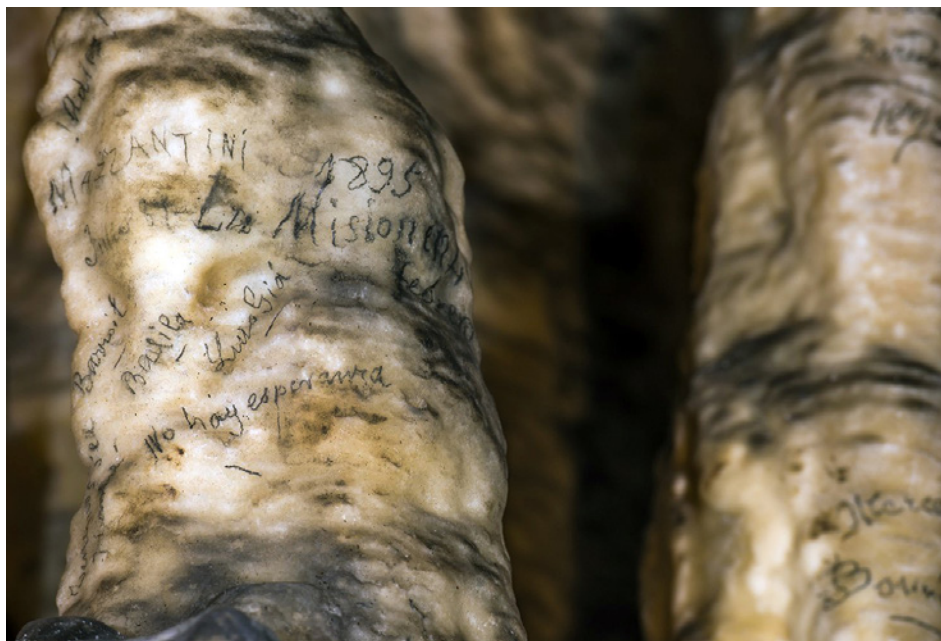

Figura 9: Alguns dels grafitis que es poden observar al *Descans dels Extraviats* (localització 2, de la Figura 7), al sector de la cova Blanca. La inscripció "No hay esperanza" sembla correspondre a una befa que rememora l'episodi dels extraviats de 1878 (Foto: M.A. Gual).
Figure 9: Some of the graffiti that can be observed at the *Descans dels Extraviats* (location 2, in Figure 7), in the Cova Blanca sector. The inscription "No hay esperanza" seems to correspond to a joke that recalls the episode of the lost people occurred in 1878 (Photo: M.A. Gual).

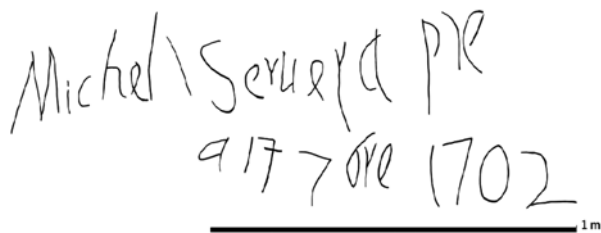

Figura 8: Aspecte del grafiti incís efectuat pel prevere Miquel Servera el 1702 (localització 1, de la Figura 7).
Figure 8: Appearance of the incised graffiti left by the clergyman Miquel Servera in 1702 (location 1, in the Figure 7).

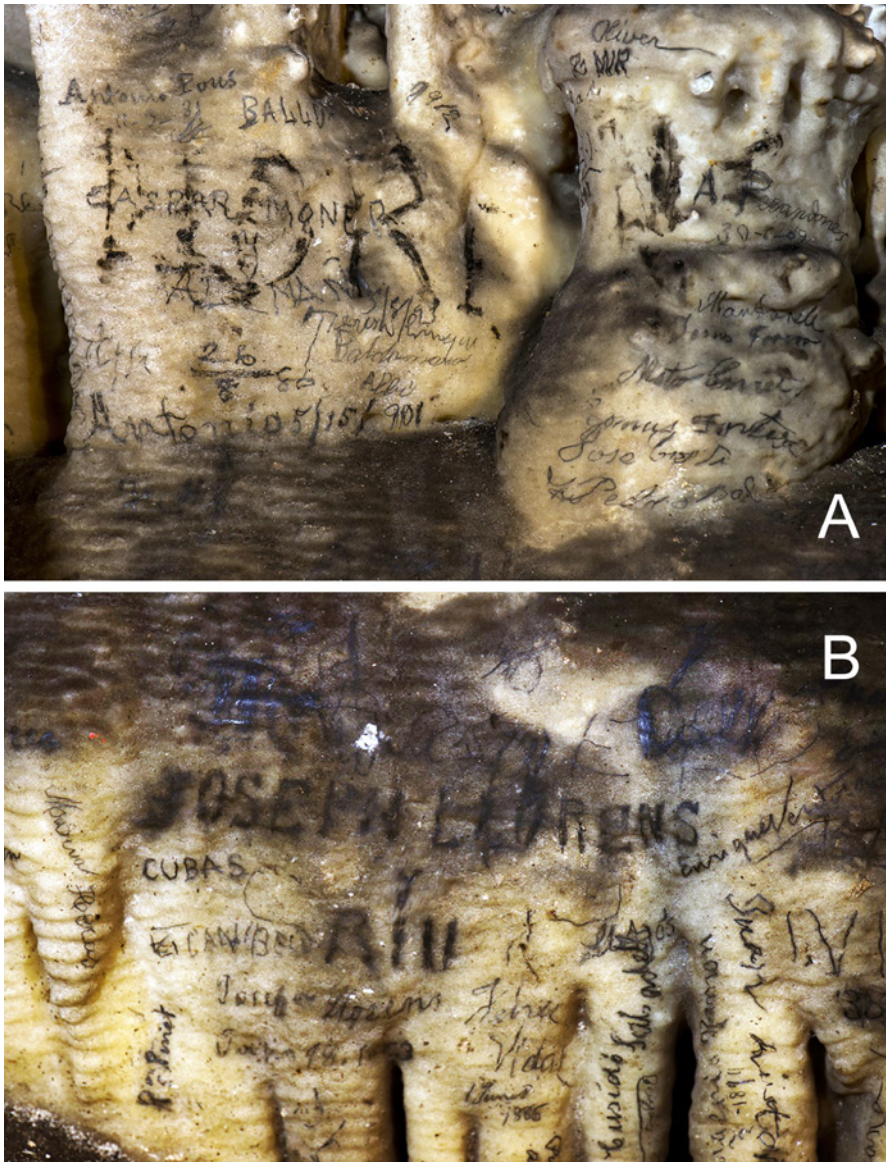

Figura 10: El Descans del Extraviats (localització 2, de la Figura 7) acumula una quantitat ingent de grafits, entre els quals es troben els deixats per Josep Llorens i Riu a finals del XIX. **A:** La inscripció del cognom "LLORENS" sembla correspondre a l'esdeveniment dels catalans extraviats l'any 1878. **B:** El grafit que diu "JOSEPH LLORENS Y RIU" presumiblement correspon a la visita efectuada el 1880 per l'Associació d'Excursions Catalana (TOBELLA, 1882) (Fotos: M.A. Gual).
 Figure 10: The place named Descans dels Extraviats (location 2, in Figure 7) accumulates a huge amount of graffiti, among which are those left by Josep Llorens i Riu in the late 19th century. **A:** The inscription of the family-name "LLORENS" seems to correspond to the event of the Catalans who were lost in the cave in 1878. **B:** The graffiti written "JOSEPH LLORENS Y RIU" presumably corresponds to the visit carried out in 1880 with members of the Associació d'Excursions Catalana (TOBELLA, 1882) (Photos: M.A. Gual).

Els noms individuals

Són molt nombrosos els grafits deixats per persones, de les que no podem afirmar si entraren a les coves amb una visita de grup o no. El que és evident però, és que en qualsevol cas no devia entrar una persona sola a visitar les coves, sinó que es solia fer la visita amb la companyia d'un guia.

En aquest grup de grafits podem trobar des de simples inicials, noms, noms i llinatges, dates... I en alguns casos trobam els grafits d'una mateixa persona en diferents indrets de la cavitat, el que ens permet interpretar quin podia ésser el recorregut que es feia.

Professions dels visitants

Agrupam dins aquest apartat, els grafits que mostren les activitats professionals o entitats laborals vinculades al seu autor. En segons quins casos el contingut que apareix és simplement el nom de l'empresa o entitat, però els més freqüents són aquells en què hi apareix també l'autor. Pensam que poden ser diferents els motius pels quals el visitant té la necessitat de remarcar la condició laboral, bé sigui per ésser identificats clarament o per un cert interès comercial. Cal remarcar que en alguns casos el fet de poder combinar el nom i la professió ens ha permès identificar clarament l'autor del citat grafit. A continuació posam alguns exemples d'aquest tipus de grafit amb l'explicació sobre els autors.

Treballadors de les coves

Els treballadors de les coves deixaren la seva empremta a la cavitat. Recordam a Bernat Ginard Vadell (1882-1963), considerat el primer barquer dels llacs de la cavitat:

Bernardo Ginart barquero (15)

Així mateix trobam els grafits de diferents membres de la família Morey, de Can Busco, que foren guies i barquers, els quals visqueren molts d'anys vinculats a les Coves del Drac, ja que iniciaren la seva tasca professional amb la família Moragues, que era la propietària quan es començaren a explotar turísticament i continuaren amb la família Servera. Llorenç Morey Caldentey (1844-1910) acompanya Martel a les seves exploracions. Els seus nebots, els germans Llorenç Morey Muntaner (1873-?) i Joan Morey Muntaner (1868-1952), així com els seus descendents, Gaspar Morey Beltran (1899-1968), Gaspar Morey Llodrà (1898-1955) i Llorenç Morey Jimenez (1925-2018) seguiren

vinculats laboralment a les coves. Els grafitis de Llorenç i Joan Morey Muntaner es troben localitzats a la *cova Blanca*, mentre que els de Gaspar Morey Beltran es troben a la *cova de Lluís Salvador* i a la *cova dels Francesos*, molts d'ells deixats a zones inaccessibles pels visitants. La data que acompanya algun dels grafitis de Gaspar Morey Beltrán (1912, 1915, 1927) ens permet veure com des de molt jove ja coneixia pam a pam les diferents galeries:

Primer grupo que visita este lugar Palma 10 abril 1927 G. Thomas Miguel Negre Francisco Vidal Juan Vidal Salvador Vadell y el simpatico guia G. Morey (15).

Professionals de la sanitat

El metge Josep Viñeta Bellaserra (l'Havana 1857- Barcelona 1915) es llicencià en medicina a la Universitat de Barcelona al 1877. Feu el doctorat a Madrid, especialitzant-se en dermatologia. Amplià els estudis a París, treballant a diferents hospitals. Devers el 1882 retornà a Barcelona per perllongar la tasca terapèutica sobre les malalties de la pell (www.galeriametges.cat).

José Viñeta -Bellaserra Mayo de 1885 especialista en las enfermedades de la piel Barcelona (2)

CASASNOVAS DENTISTA 1877
Y 902 (2)

Sembla que aquest grafit podria correspondre a Domingo Casanovas Sancho pioner en cirurgia dental, no només a Mallorca, sinó a l'estat espanyol. Va néixer a Sóller el 1853 i morí el 1917. Destacà també per esser el promotor de la Federación Odontológica de España, a la que ocuparia destacats llocs. Autor de diversos textos sobre medicina odontològica destacà també per prestar els seus serveis a diferents hospitals i institucions benèfiques, així com també a la guarnició de la ciutat. Per tot això fou recompensat amb la Creu del Mèrit Militar i amb les Medalles de Plata i d'Or de la Creu Roja.

Si l'autoria del grafit correspon al personatge (www.sociedadseho.com Diccionario histórico de odontología), podem dir que hi ha altres grafitis d'ell mateix a diversos indrets de la *cova Blanca*, i en dates diferents.

Militars

El 1891, l'armada espanyola realitzà batimetries a la costa balear des del vapor Vulcano, i aquest any fondejà a Portocolom. Part de la seva tripulació aprofità les hores de lleure per anar a visitar les Coves del Drac, on deixaren constància del seu pas:

COMISION HIDROGRAFICA 1891, F. DESOLMES, A. MONTIS, M. COSTA, I. Cadenet (8)

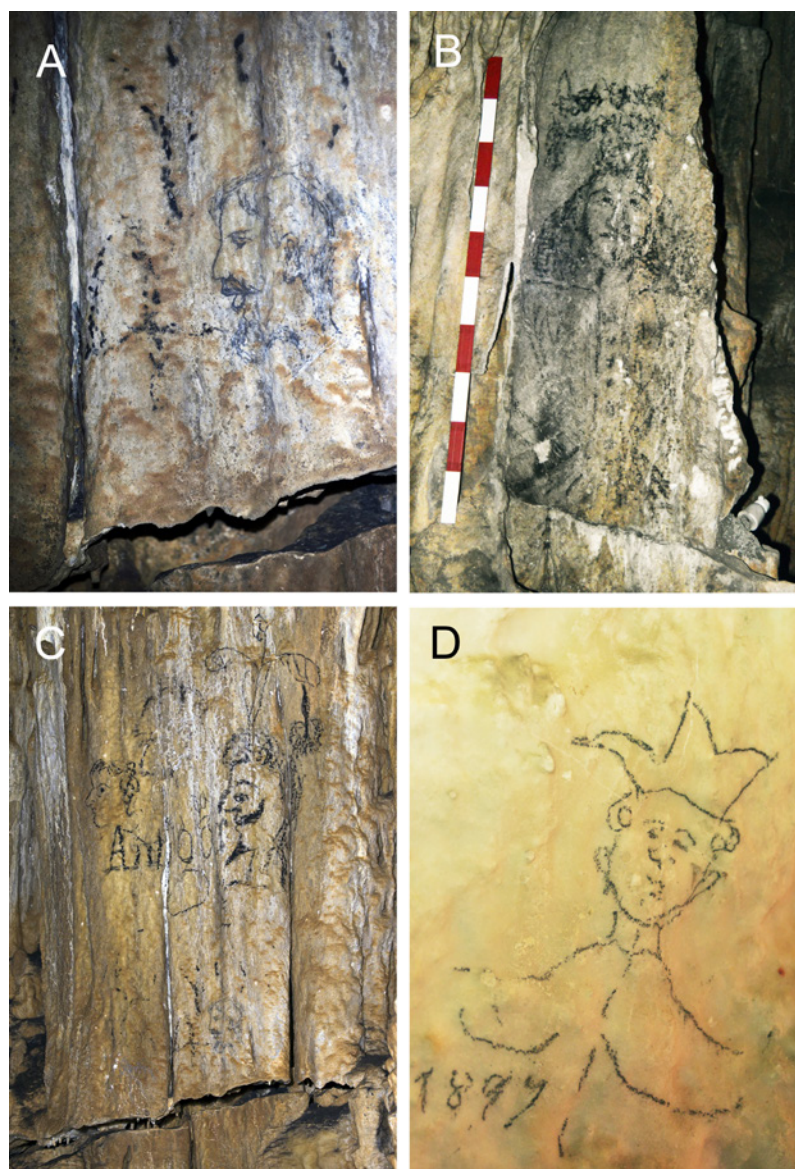

Figura 11: Alguns grafitis figuratius de la *cova Negra* i la *cova Blanca*. **A:** Possible retrat de l'Arxiduc Lluís Salvador (localització 4, de la Figura 7) (Foto: M.À. Gual). **B:** Un rei no identificable (localització 3) (Foto: A. Pasqual). **C:** Diversos retrats antics, de perfil (localització 4) (Foto: M.À. Gual). **D:** Un bufó, amb la data de la inscripció (localització 5) (Foto: M. E. Nicolau).

Figure 11: Some figurative graffiti from the *Cova Negra* and *Cova Blanca*. **A:** Possible portrait of Archduke Ludwig Salvator of Austria (location 4, in Figure 7) (Photo: M.À. Gual). **B:** An unidentifiable king (location 3) (Photo: A. Pasqual). **C:** Different ancient profile portraits (location 4) (Photo: M.À. Gual). **D:** A buffoon, represented with the date of the drawing (location 5) (Photo: M. E. Nicolau).

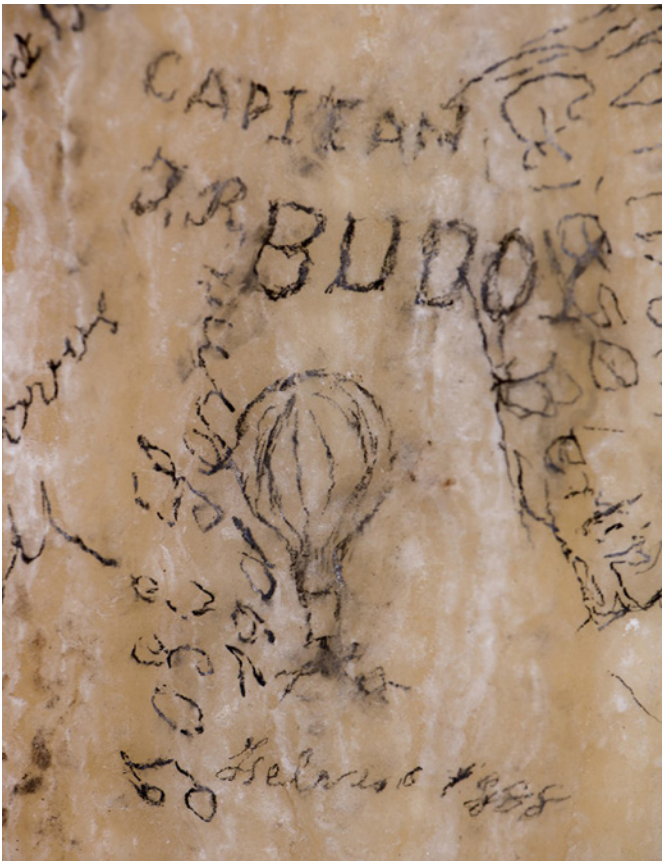

Figura 12: Grafit de l'aeronauta Josep Ruiz Budoy, de finals del segle XIX, observable a les Columnes dels Noms de la cova Blanca (localització 8, de la Figura 7) (Foto: M.À. Gual).

Figure 12: Graffiti of the balloon aeronaut Josep Ruiz Budoy, from the end of the 19th century, observable at the place known as Columnes dels Noms located in the Cova Blanca sector (location 8, in Figure 7) (Photo: M.À. Gual).

A part d'aquest grup, fou freqüent la visita de militars a les nostres coves. Així podem trobar els grafits que deixaren a diferents indrets integrants de diferents cossos, com els carrabiners, guàrdies civils, un veterinari militar... (www.fabian.baleaerweb.net).

*Cabo de Carabinero Cayetano Garcia
Febrero 1º 1893 (8)*

*El dia 11 junio 1886 la primera
vez que vino el Guardia Civil de 2a clase Rafael Vila
Romaguera natural de Esporlas (8)*

*LA MESNADA ARTILLERA 9
Artilleros y un chambelan (2)*

Juan Vives veterinario militar (2)

1891 Cabo de Mco 2ª Feliciano Ferreira (2)

*28 dias de junio de 1807 estuvo aquí el cabo Rafael
Perez y supo de el
de la torre de ... Manacor (12)*

Religiosos

Com ja hem vist al començament d'aquest article, el grafit més antic localitzat pertany al prevere Miquel Servera. Aquest fet és un indicador de que era bastant freqüent la visita d'eclesiàstics a les coves. És evident que en els segles passats l'estament eclesiàstic era un dels pocs que no era analfabet, i és, segurament, per aquest motiu que trobam sovint els seus grafits. El prevere de llinatge Mesquida, deixà la seva empremta a diferents indrets de la cavitat.

*Antonio Lactre Pbº (7)
Mesquida Pbro 1878 (13)
M. Mesquida Pbro.(14)*

Altres professions

Sovint apareixen a la premsa nacional de l'època les notícies d'intrèpids aeronàutes, que volen amb els seus globus sobre les ciutats importants d'Espanya. La gent, acudia a milenars, per gaudir els seus vistosos espectacles acrobàtics. Els tripulants dels globus aerostàtics empraven el qualificatiu de capità i quasi sempre vestien estravagants indumentàries; destacava la de marino.

*CAPITAN J. R. BUDOY (8)
MAYET FELIX AEREONAUTE
ARLES (2)*

El capità Josep Ruiz Budoy deixava la seva empremta a la cova Blanca, concretament a les Columnes dels Noms. Acompanya la seva rúbrica el dibuix d'un dels globus que tripulà (Figura 12). Budoy pogué visitar les coves amb el seu mestre, el capità provençal Felix Mayet, que deixà el seu nom estampat, també a la cova Blanca, concretament al Descans dels Extraviats (Figura 13). Si és així la visita s'hauria produït abans de 1883, ja que el d'Arlès-sûr-Rhone, perdé la vida al gener d'aquest any a Madrid, en un dels seus vols acrobàtics. Encara que no sabem la data, es documenta la seva presència a la nostra illa per dur a terme actuacions.

1879 Sr Jefe y auxiliar del Registro de la propºManacor Sr Ofi Letrado (8)

Admor de correos (8)

Jaime Esteva Musico (2)

*Comisión para el consumo
del Cerdo* (2)

Impressions

A l'entrada de les coves, durant molts anys hi hagué una taula amb un llibre de firmes on els visitants deixaven les seves impressions quan acabaven la visita (PENYA, 1891); no només això, sinó que a l'interior de la cavitat, contemplant la monumentalitat de les formacions, aprofitaven per plasmar els sentiments que els despertava. Mostra d'això són els grafitis que es relacionen a continuació.

*De las sublimes tardes que encierran
estas grutas y de las bellisimas
improvisaciones comico bailables
del artista Antonio Galmes
conservamos grato recuerdo 15
expedicionarios año 1924 Antonio
Serra* (8)

Mariano Mas y compañía peregrinan^{on} a estas bellas cuevas (9)

M. Reig y S^a admiran tanta grandeza 4 Marzo 1893 (2)

*Incredulo contempla la obra de Dios o de la naturaleza como tu llamaras. Un donostiarra
15 enero 1906* (5)

Els "reincidentes"

La informació extreta dels grafitis, ens ha permès veure que hi ha hagut apassionats de l'espeleologia que en diverses ocasions han visitat aquestes o altres cavitats. A continuació mostram alguns exemples de gent que al llarg dels anys repeteix visita i grafit a les Coves del Drac:

—Del dentista Domingo Casasnovas, anteriorment esmentat, trobam a diferents indrets de la *cova Blanca* i en dates diverses la seva empremta. En segons quines visites que efectuà, afegeix al grafit anterior la nova data.

—Guillermo Llaneras deixa un grafit el 10 de juny de 1891 a la *cova Blanca* i dia 7 d'agost de 1909 en deixa un altre a la *cova de Lluís Salvador*.

—D. Salvador Morell, acompanyat d'altres expedicionaris visità la cova i deixà el seu grafit a la *cova Blanca*, el 30 d'abril de 1882. Uns anys després, concretament l'1 de juny de 1887 tornà a deixar una inscripció a la mateixa formació.

Per altra banda, també podem trobar personatges que visitaren les Coves del Drac i en dates molt properes altres cavitats del llevant mallorquí:

—Els ja coneguts Josep Llorenç i Salvador Riu el dia abans de perdre's a les Coves del Drac havien visitat les Coves d'Artà on també hi deixaren un grafit (GARAU, 2005). Qui també deixà un grafit a les dues coves fou l'aeronauta català Josep Ruíz Budoy, en els dos casos el nom del personatge va acompanyat d'un globus aerostàtic. A les coves d'Artà, els autors d'aquest article localitzarem el grafit del Capità Budoy a un espeleotema de la sala d'entrada.

Figura 13: Grafit deixat pel pilot francès de globus aerostàtic Felix Mayet a la *cova Blanca*, concretament al *Descans dels Extraviats* (localització 2, de la Figura 7). El grafit és anterior al 1883, data en que morí el citat aeronauta durant un dels seus vols acrobàtics (Foto: M.A. Gual).
Figure 13: Graffiti left by the French aerostatic balloon pilot Felix Mayet in the *Cova Blanca* sector, specifically at the site called *Descans dels Extraviats* (location 2, in Figure 7). This graffiti is earlier than 1883, when the mentioned aeronaut died during one of its acrobatic flights (Photo: M.A. Gual).

- El 14 de juliol de 1881, Joaquín Castellet visità la *cova de Lluís Salvador*. Gràcies a la recerca efectuada pels autors d'aquest article, per a la confecció d'un estudi dels grafitos d'altres coves de Manacor (PASQUAL & NICOLAU, 2006), sabem que el mateix personatge visità les Coves del Pirata el mateix dia.
- Un exemple similar és el de José Hervás, que visità les Coves del Pirata al 1881 i dos anys després visità les Coves del Drac, on també hi deixà un grafit.

Conclusions

Nombroses són les cavitats mallorquines en les quals hi trobam grafitos dels visitants que durant anys s'hi han endinsat, per tal de gaudir dels encants i els misteris que han trobat sota terra. Un exemple destacat d'aquest fet són les Coves del Drac, on els grafitos analitzats a les diferents sales posen de manifest la gran popularitat que van assolir aquestes coves, a partir de la segona meitat del segle XIX, i que encara avui dia perdura. Hem de destacar, també, els grafitos d'alguns exploradors que s'hi endinsaren amb anterioritat a aquell segle, ja que aquests ens demostren l'interès que les coves els suscitaven en temps tan llunyans.

Les diferents dades que podem extreure de l'estudi dels grafitos ens permeten conèixer diversos aspectes d'aquests primers visitants com són la procedència, les seves professions, les impressions que tenen envers la cova, etc., i d'aquesta manera podem arribar a fer-nos una idea de com podien ésser aquelles primeres visites i el que per ells significaven. La ubicació dels grafitos, ens permet veure com s'ha mogut la gent per dins la cova. La deixa dels primers exploradors mostra els límits assolits sense que hi hagués uns itineraris marcats. En canvi, quan les visites comencen a ésser guiades, els grafitos es troben ran dels camins habilitats per la visita, siguin aquests a la *cova Negra* (Figura 7: localitzacions 3, 4 i 10), *cova Blanca* (1, 2, 5, 6, 7, 8, 9 i 13), *cova de Lluís Salvador* (11, 12 i 14) o a la *cova dels Francesos* (15).

Per on transita avui l'itinerari turístic, que recorre la *cova dels Francesos*, el *llac Miramar* i la *cova de Lluís Salvador*, és el lloc on es troba el menor número de grafitos localitzats. En canvi els indrets on podem trobar un major número de grafitos es troben a la *cova Blanca* (Figura 3), unes sales inaccessibles per als visitants actuals.

Aquest article complementa tots els que conformen aquest monogràfic i ens permet obtenir una visió més àmplia i diferent de la qual es disposava fins ara de les Coves del Drac.

Agraïments

Abans de finalitzar, no podem sinó agrair a tota una sèrie de persones la col·laboració prestada per a la redacció d'aquest article. En primer lloc als propietaris de les Coves del Drac que ens han permès accedir a la cavitat per dur a terme el treball de camp i així poder realitzar aquest estudi. Llavors no hem d'obviar els treballadors de les coves, que ens han ajudat en tot el que hem necessitat. Per altra banda als companys Joaquín Ginés, Gabriel Santandreu, Miquel Àngel Gual, Xisco Gràcia, Juanjo Enseñat, tots ells membres de la Societat Espeleològica Balear, i coautors d'aquest primer número dels *Papers de la Societat Espeleològica Balear*. Finalment als amics que d'una manera o una altra ens han ajudat, com és el cas de Joan Riera Bordoï, bé sigui proporcionant-nos informació i imatges o acompanyant-nos a les eixides a la recerca i transcripció dels grafitos.

Bibliografia

- GARAU, C. (2005): *Les coves d'Artà. Capdepera (Mallorca)*. Edicions Documenta Balear. 106 pàgs. Palma.
- GAY, S. & CHAMPSAUR, B. (1885): *Album de las cuevas de Artá y Manacor*. Luis Fábregas, Libreria Española. 50 pàgs + 25 gravats. Palma de Mallorca. Barcelona.
- GINÉS, J. & GINÉS, A. (2018): Aspectes històrics i bibliogràfics de les Coves del Drac (Manacor, Mallorca). *Papers Soc. Espeleo. Balear*, 1: 21-47. Palma.
- HABSBURG-LOTHRINGEN, L.S. (1869-1891): *Die Balearen in Wort und Bild geschildert*. Brockhaus. 7 vols. Leipzig, Alemanya.

- MARTEL, E.A. (1896): Sous Terre (neuvième campagne). Cueva del Drach, a Majorque - Scialets du Vercors - Chouruns de Dévoluy. *Ann. Club Alpin Français*, 23ème année. 368-413 + 1 plànol. París.
- MASCARÓ NADAL, J. (1931): *Episodios de mi tierra*. Estampa Reus. Manacor.
- PASQUAL, A. & NICOLAU, M.E. (2006): Anàlisi dels grafitos de sa Cova des Pirata i de sa Cova des Pont (Manacor). *Endins*, 29: 65-74. Palma
- PEÑA, P.A. (1891): *Guía manual de las islas Baleares*. Imprenta J. Tous. 480 pàgs. Palma.
- TOBELLA, F.X. (1882): XII. Excursió á Palma, Covas de Artá i de Manacor (Mallorca). 25 de Juny á 4 de Juliol de 1880. *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana. Any primer 1881*. Tipografia de Jaume Jepús. 287-316 + 1 plànol. Barcelona.
- UNAMUNO, M. (1922): *Andanzas y visiones españolas*. Espasa-Calpe, S.A. Colección Austral. 157-159. Madrid.
- VUILLIER, G. (1888): Voyage aux îles Baléares. Majorque. *Le Tour du Monde*, 58: 1-64. París.
- VUILLIER, G. (1893): *Les îles oubliées*. Hachette. 1-218. París.
- WILL, F. (1880): *Plano de la Cueva del Drach. Situada en el predio Son Moro (Manacor, Isla de Mallorca) propiedad del Sr. Dn. José Ygnacio Moragues. Escala 1/500*. Lit. Catalana. 1 plànol. Palma.

Aquest article es distribueix sota els termes de la llicència CC-BY-NC-ND 4.0

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>